

Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében

A kulturális örökség fogalmának kialakulása egy igen jelentős mentalitástörténeti korszakváltást jelöl, amely az 1970-es években kezdi kialakítani saját intézményi kereteit, majd az 1980-as évektől kezdve egyre nagyobb sikerrel vált fel olyan 19. századi keretfogalmakat, mint például a kultúra. A kulturális örökség kialakulása igen összetett folyamatok eredménye, melyek közül a tanulmány csak néhányra szeretne összpontosítani. Mivel a fogalom az 1970-es években indult diadalútjára, indokolt az évtized tudománytörténeti feltérképezése, illetve az ott megfigyelhető változások megfeleltetése a korszak világnézetét leíró értelmezésekkel. A bölcsész- és társadalomtudományok terén épp ekkor jelentkezett az a fordulat, amelyet nyelvi, narratív vagy kulturális jelzővel szokás illetni attól függően, hogy az elemző a fordulat mely aspektusát emeli ki.

Értelmezésem szerint a kulturális örökség fogalmának kialakulása egy igen jelentős mentalitástörténeti korszakváltást jelöl, amely az 1970-es években kezdi kialakítani saját intézményi kereteit, majd az 1980-as évektől kezdve egyre nagyobb sikerrel vált fel olyan 19. századi keretfogalmakat, mint például a kultúra.¹ A kultúra fogalmát behelyettesítő kulturális előtagú kifejezések (kulturális identitás, kulturális emlékezet, kulturális helyek, illetve multikulturális vagy interkulturális entitások stb.) közül – többek között – azért emelkedik ki a kulturális örökség, mert egyedülállóan sikeres intézményesülésen ment keresztül az UNESCO-tól kezdve a nemzeti hatóságokon át egészen a közösségi szintekig. A fogalom társadalomtörténeti elemzése során tehát joggal remélhetjük, hogy az említett kortárs mentalitástörténeti korszak legfontosabb ismérvei megragadhatóvá válnak.

Természetesen a kulturális örökség kialakulása igen összetett folyamatok eredménye, melyek közül csak néhányat szeretnék kiemelni. Mivel a fogalom az 1970-es években indult diadalútjára, indokolt az évtized tudománytörténeti feltérképezése, illetve az ott megfigyelhető változások megfeleltetése a korszak világnézetét leíró értelmezésekkel. A bölcsész- és társadalomtudományok terén épp ekkor jelentkezett az a fordulat, amelyet nyelvi, narratív vagy kulturális jelzővel szokás illetni attól függően, hogy az elemző a fordulat mely aspektusát emeli ki. Mindhárom jelző utal azonban arra, hogy megváltozott a tudós pozíciója, mivel korábban tárgyilagosnak tartott leírásában – objektív nyelv hiányában – polgárjogot nyert egyéni nézőpontja, a narráció révén, személyes, kulturális kötődésein, illetve ezek mind nyitabb megnyilvánulásain keresztül pedig közösségi identitása érvényesült. A nagytudomány személyessé, illetve közösségivé válása pedig óhatatlanul együtt járt a léptékváltással, azaz a világ-, illetve nemzeti szintnél kisebb elemzési kategóriák elterjedésével, és a

mikroszintű bölcsész- és társadalomtudományok módszertanának kidolgozásával. Az egyén, a család vagy a kisközösség legitim elemzési kategóriává válása pedig épp azoknak a helyi identitásoknak a megfogalmazódását erősítette, amelyek kulturális örökségük összeállításánál érezhették úgy, hogy már nemcsak egy felsőbb – nemzeti vagy osztály- – identitás helyi klónjai, hanem saját jogon is kidolgozhatják örökségüket. A partikuláris pedig különleges vonzerővel bír, ami a szintén az 1970-es évektől mind több országban tömegessé váló turizmus révén gazdaságilag is kiaknázható lett. A kulturális turizmus pedig már nemcsak egy szűk elit kiváltsága volt, hanem mind többen kívántak benne részesülni, ami kedvezett a kulturális örökségi helyszínek elszaporodásának.

A léptékváltás, a közösségi tudatnak a magasabb szintű identitásokkal szembeni felértékelődése azoknak a 19. századi ideológiáknak (liberalizmus, szocializmus, marxizmus, esetleg nacionalizmus stb.) a megkérdőjeleződésével is magyarázható, amelyek a (kis)közösségek helyett a társadalmat vagy, ha úgy tetszik, az elképzelt közösséget tekintették az értelmezés és a tudományos leírás alapkategóriájának. Ez a felvilágosodásban gyökerező elképzelés együtt járt a társadalomjobbítás imperatívusával, ami határozott jövőképet vár el az ideológustól, aki nem ritkán maga a kutató, a tudós. A 19. század elejétől megindult a múlt mint meghaladott, de a nemzeti identitás szempontjából elengedhetetlenül fontos referencia megkonstruálása, illetve az elérendő jövő, az elvárás horizont megrajzolása. A jövő vált az idő legfontosabb aspektusává, ennek elérését pedig a determinizmus eszköztára határozta meg. Az 1970-es évek válságai pedig a felvilágosodás emberiségjavító morális programját relativizáló két világháború után a gazdasági növekedés kiszámíthatóságát, illetve fenntarthatóságát is megkérdőjelezték, valamint kézzelfoghatóvá tették azokat az eredményeket, amelyek a civilizáció és a természet évszázados küzdelmében az előbbi mind valószínűbb győzelmével jártak. A jövő tehát mind kiszámíthatatlanabbnak tűnt, és mint ilyen veszélyessé vált. A determinizmus és a determinista ideológiák megkérdőjeleződése pedig felértékelte a múltat, amely szinte minden emlékében értékke, azaz kulturális örökséggé vált. A múlt meghaladását felváltotta a múlt megőrzésének imperatívusa, aminek terepe a kitáguló jelen.

A kulturális örökség paradigmatis megfogalmazódását a kultúra bármely szegmensében be lehet mutatni. Képzettségemből adódóan én a városi örökséget választottam. A város mellett szól, hogy komplexitásából adódóan általa jól modellezhető a modern, illetve posztmodern társadalom, valamint az, hogy a modern civilizáció letéteményeseként már a 19. századtól kezdve egyszerre helyszíne az identitás tárgyi és szellemi megőrzésének, valamint a társadalomjavító ideológiák materializálódásának.

A kulturális örökség paradigmává válását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az épületek és emlékhelyek védelmétől indulva a fajok és tájak óvásán át eljutott az ember és teljes környezete védelméhez, azaz napjainkban mindenre kiterjed, ami körülvesz minket. Ugyanez a bővülés a városon is lemérhető, ahol a műemlékek, majd a műemlék jellegű városok (például Velence) védelmétől elérünk a történelmi városi táj védelméhez, amely lényegében a védett terület egészét mint az ottani identitás letéteményesét védi. Ezzel elérkezünk a kulturális örökség kezelésének problémájához. A léptékváltás ugyanis részvételt feltételez, sőt meg is kívánja azt. A kortárs város esetében ez azt jelenti, hogy a városrendezés nemcsak felülről, a *voyeur* (De Certeau 1990)

aspektusa alapján valósul meg, hanem a sétáló is érvényesíti szempontjait. Ez a sétáló pedig nem *flâneur*, azaz nemcsak megfigyel és leír, hanem a helyi közösség tagja, aki szervez, részt vesz, és érvényesíti érdekeit – akár a *voyeurrel* szemben is.

Ebből a szempontból az általában a városok kiemelt helyén elhelyezkedő múzeumokra és a muzeológusból feltételezhetően idővel kulturálisörökség-szakemberekké váló közösségi tagokra mind nagy felelősség és elvárás nehezedik: tudásukat és intézményüket a helyi közösségnek a kulturális örökség mentén formálódó identitásához kell idomítaniuk. Ezért talán a muzeológusok számára sem érdektelen a közösségi városrendezési technikák megismerése. E technikák bemutatásánál jórészt Jaime Lerner brazil építészre szeretnék hivatkozni (Lerner 2007).

A léptékváltás

Az 1970-es évektől kezdve tehát fontos paradigmaváltás zajlik a bölcsész- és társadalomtudományok majd mindegyikében. Ez a váltás diszciplínánként, országonként, sőt egyetemenként is eltérő jellegű és igen összetett folyamat, ám annyiban egységesen kezelhető, hogy egy fordulatként élük meg mind a kortársak, mind a későbbi interpretálók. Ezt a fordulatot nevezik nyelvinek, kulturálisnak, narratívának, vagy egyszerűen az adott tudományágot egészítik ki az „új” jelzővel. Természetesen nem szeretnék most kitérni ennek a fordulatnak a részletes bemutatására, annyit azonban szükséges megjegyezni, hogy e változás egyik velejárójaként olyan – jórészt kisebbségi – társadalmi szereplők kívánták kitágítani a bölcsész- és társadalomtudományok interpretatív kereteit, akik úgy érezték/vélték, hogy szempontjaik nem vagy csak igen gyengén jelentek meg akár a múlt, akár a jelen társadalmának leírásánál.

A narratív fordulat újra elfogadhatóvá tette a tudós szerző személyes interpretációjának megjelenését a tudományos művekben. Széles érdeklődést kaptak a helyi, személyes történetek és értelmezések. A modernizáció, az átmenet problémájára egyre többen keresték a válaszokat a kvantifikálható adatok és modellek helyett a központosító tendenciák helyi recepciójának leírásán keresztül. A történettudomány esetében ez a fordulat – egyebek mellett – a történeti kutatás területeinek kitágulásával és a helyi-egyéni szint felértékelődésével járt együtt. Különösen erős volt ez a tendencia az olasz és a német történetírásban, ahol megjelent a léptékváltás, a mikroszint elemzési preferenciájának fogalma, hogy később hasson a francia, angolszász és más nemzeti történetírásokra is.

Érdekes kutatási témának ígérkezik az 1970-es évek lépték- és szemléletváltó tudományos fordulatának és a kulturális örökség intézményesülésének egyidejűsége. A szimptomák alapján hasonló mozgások figyelhetők meg a társadalom- és a nemzetfelfogásban, valamint a társadalmi szereplők önazonosításában, amelyek – úgy tűnik – párhuzamosan nyilvánulnak meg a kulturális örökség megkonstruálásában és a társadalmi változásokra legérzékenyebb bölcsész- és társadalomtudományok 19. századi alapvetésének átértékelésében. További kutatásokat igényel, hogy megfeleltethető-e a – jórészt a – tudományos elit által meghatározott kultúrafogalomnak a participáció elvén kialakuló kulturális örökség felé elmozdulása azzal a tendenciával, amely a 19. századi bölcsész- és társadalomtudományok lépték- és szemléletváltását kikényszeri-

ríti, vagy akár azzal, amely a 19. századi kutatómúzeumból olyan népszerű kiállítóhelyet kíván formálni, amelyet széles néprétegek tudnak használni, és ahol eltérő kultúrafelfogásokat mutatnak be párhuzamosan.

Prezentizmus

A kulturális örökség fogalmának megjelenését a felvilágosodás jövőközpontúságától való elfordulásként értelmezi François Hartog francia filozófus-történész (Hartog 2006). A mind kiszámíthatatlanabb jövőtől való szorongás, valamint a megtagadott múlt iránti sóvárgás együtt vezet a jelen kitágításához és a jelenben még megmaradt dolgok, entitások mind szélesebb körű védelméhez. Ezt a jelenséget írja le Hartog a prezentizmus kifejezéssel, és ezzel magyarázza a kulturális örökség fogalmának lenyűgöző sikertörténetét az elmúlt évtizedekben.

Mivel a múltból már nemcsak egy szűk elit válogatja ki a számára fontos, neki tetsző elemeket, hanem mindenki jogot formálhat saját narratívára, megsokszorozódnak azok az intézmények, amelyek a múlt bemutatására hivatottak. A jelentős számbeli növekedés persze kisebb intézményeket jelent, amelyeket gyakran nem a megszokott szponzor – azaz leggyakrabban az állam és/vagy a nemzet – segít létrejönni, hanem az a közösség, amely identitásának keres épp formát. Az új intézmények így riválisai is lehetnek a korábbiaknak, illetve a korábbi intézményekkel szemben is felmerülhet az a közösségi igény, hogy a helyi kulturális örökség bemutatását az új paradigma szerint tegyék meg.

A város örökségesítése

A városok a modernizáció szimptomatikus helyszínei. A modernizáció hagyományos elméletei szoros összefüggést láttak a modernizáció és az urbanizáció között, sőt időnként szinte szinonimaként kezelték a két fogalmat. Az urbanizáció komplex jelenségéből jelen elemzésnél a városrendezés kérdése lehet érdekes. A 19. század második felében intézményesültek ugyanis azok a technikák, amelyek már nemcsak a városi élet biztonságos kereteinek (egészségügy, ivóvíz, közlekedés stb.) fenntartását szolgálták, és nemcsak a hatalom szimbolikus épületeit helyezték el a város területén, hanem az utcahálózat és az épületállomány szisztematikus, gyakran ideologikus át-szervezésével politikai és társadalmi ideákat képezték le ott.

Miközben az urbanisztika, a városrendezés, -tervezés és -fejlesztés tudományként is elismerést nyert, és eleinte merészen szabta át a hagyományos városi szöveteket a városokban – méretük miatt – halmozottan jelentkező modern társadalmi problémák megoldása nevében, a 20. század második felétől mind erőteljesebb hangon szólalnak meg a megmaradt városi terek védelmezői. Ezt egyrészt épp a kulturális örökséggel jellemzett paradigmaváltásnak köszönhetően tehetik meg, másrészt pedig azért, mert a rá következő generációk általában várostervezési kudarcként élik meg a megelőző beavatkozásokat (kertváros, lakótelep, lakópark stb.).

E folyamat mérföldköve az 1933-as Athéni Charta, amelyet egyszerre tartanak a

modernista urbanisztika kiáltványának, illetve a városi műemlékek védelmét célzó mozgalom alapdokumentumának. A második világháború sosem látott méretű pusztítással járt az európai városok esetében, ami egyrészt megkönnyítette a modernista városfejlesztési elképzelések érvényesítését, másrészt felértékelte a megmaradt műemlékeket, épületegyütteseket.

Az 1960-as Velencei Chartával indult meg annak az elképzelésnek a kodifikálása, amely már nemcsak esztétikai, hanem társadalmi okok miatt is szükségesnek tartja adott esetben egész városok – mint például a süllyedő Velence – védelmét. A hagyományos városszövet védelme általánosságban került bele az UNESCO világörökségi alapítódokumentumaiba az 1970-es években, majd mind konkrétabb formát öltött, mígnem 2005-ben megszületett a történeti városi táj védelméről szóló bécsi memorandum (Vienna Memorandum 2005), amely a – véleményem szerint igen nehezen értelmezhető – városi szellemi örökség védelmét hozzákapcsolta a városi tárgyi örökség védelméhez. Jelenleg pedig gőzerővel készítik elő az illetékes UNESCO-autoritások a 2011-es történeti – immár – települési tájra vonatkozó konvenciót. Ezzel a városi tájat is eléri az a komplex, a jelen állapot fenntartását célzó szabályozás, amely a védett természeti tájak esetében néhány évtizeddel korábban bekövetkezett. Mivel például az európai világörökségi helyszínek jelentős része város vagy városi környezetben található, e szabályozás nemzeti alkalmazásának igen jelentős társadalmi hatása várható.

A védett történeti városi tájak természetesen jórészt a történeti belvárosokat jelentik, így az itt található kulturális intézmények, múzeumok számára is új keretet jelenthet e szabályozás és annak alkalmazása.

A történeti városi táj

A történeti városi táj fogalma eredetileg a magasépítésű házaknak a védendő történeti területek közeléből való távol tartására jött létre, azaz azért, hogy nemcsak horizontális, hanem vertikális védelmet is nyújtson a történeti városrészeknek (World Heritage 2005). A 2011-es UNESCO-egyezménytervezet szövegéből azonban az derül ki, hogy ennél a tájfogalom jóval többet jelent a döntéshozók számára (Draft Elements 2008). A történeti városi táj olyan szabályozási keretként fogalmazódik meg, amely egyszerre próbálja meg – a tárgyi és a természeti környezet védelmén keresztül – erősíteni a közösségi részvételt és a helyi lépték szerepét egy olyan korszakban, amikor a központi hatalom mind kevésbé szándékozik, illetve képes meghatározni a városi környezet átalakulásának folyamatát.

Itt most nem térnék ki a szellemi városi örökség problémájára, amely magában foglalja azt a paradoxont, amely prezentista álláspontból, a kulturális gyakorlat védelmén keresztül próbál identitásokat védeni az elmúlt évtizedekben számos funkcionális változáson átesett történeti belvárosokban. A szellemi örökség meghatározását ismerve ugyanis felmerül a kérdés, hogy hol melyik az a közösség, melyik az az időszak, amelyet eredetinek tekinthetünk egy folyamatosan változó és igen heterogén városi közegben.

A szabályozás azonban normateremtő eszköz, a kulturális örökség paradigmája

pedig gyakran leegyszerűsíti a komplex történeti hagyományokat, így nem meglepő, hogy a „zsidónegyedként” megjelenő Belső-Erzsébetváros védelme komoly társadalmi erőket mozgósít, amelyek a kettős norma mentén könnyebben ki tudják fejezni érdekeiket. A közösségi-helyi identitások artikulációja tehát olyan eszközt nyer a történeti települési táj kodifikálásával, amely új viszonyrendszerbe helyezi a kulturális intézmények képviselőit. Véleményem szerint ezért szükséges, hogy ezen intézmények képviselői, kutatói megismerjék a tárgyi és különösképp a szellemi kulturális örökség megfogalmazását, és az abból eredő lehetőségeket kiaknázzák.

A kulturális örökség fogalmának kibővülése

A szellemi kulturális örökség fogalma a kulturális örökség fogalmának kibővülése során alakult ki, és nehezen érthető az UNESCO történetének ismerete nélkül. Jelen esetben elég arra utalni, hogy a világörökség fogalmának kidolgozásakor a nyugati műemlékvédelmi hagyomány, illetve az akkor fogalmazódó ökológiai gondolat hatott a leginkább. Ennek eredményeként az ezredfordulóra a világörökségi kulturális helyszínek között a nyugati országok emlékhelyei aránytalanul nagy számban képviseltették magukat a többi civilizációs egységhez képest. Ez a tény, valamint a kilencvenes évektől az UNESCO-n belüli egyre erősebb japán kulturális jelenlét vezetett ahhoz, hogy formát találjanak a kulturális javak nem nyugati műemlékvédelmi típusú rendszerezésének, illetve megőrzésének. Ennek első kísérlete volt a 2001-ben induló Mesterművek listája, majd a szellemi kulturális örökség ennél jóval átfogóbb konvenciójának 2003-as elfogadása.

Az 1970-es évekhez hasonlóan évtizedünkben is több év telik el, míg a konvenció lista formájában is testet ölt. Az első magyar „helyszínt” (a mohácsi busójárást) számos más ország kulturális javaival együtt épp 2009-ben fogadták el.

A szellemi kulturális örökség fogalmának lényege, hogy politikai, gazdasági vagy társadalmi változások által veszélyeztetett kulturális javakat regisztráljon, és őrizzen meg változatlan formában. Nem egy adott korszak, stílus, vidék stb. legkiemelkedőbb alkotását választja ki, mint a tárgyi örökség, hanem azt a gyakorlatot, amely egy élő közösség kulturális fennmaradását, identitásának megtartását szolgálja.

A kulturális örökség a városban

Bár a kulturális örökség mentén megfogalmazódó közösségi identitások gyakran hoznak létre új intézményeket, olyan régiókban, ahol a nemzetépítés nagy hagyományokkal rendelkezik, és jelentős kulturális intézményi hálózatot hívott életre, inkább a már meglévő intézményrendszer átértékelése várható, hiszen ezekben az intézményekben az alapítók eredetileg is identitáshordozó szerepet láttak.

Krzysztof Pomian a francia (nemzeti alapítású) múzeumok történetét – a nemzeti identitás alakulása szempontjából – három nagy szakaszra osztja: az első a 18. század végétől az 1860–1870-es évekig tartott, melynek során kialakult a muzeológia tudománya, a második a következő száz év, amikor a múzeum főleg kutatóhely volt, mely a tudományos elit rendelkezésére állt, majd a harmadik az 1960-as évektől induló időszak,

amikor a nép birtokba vette ezeket az intézményeket, azaz látogatottságuk tömeges méreteket öltött (Pomian 2004). Ezt az ívet kiegészíthetjük a Párizsban 2006-ban megnyitott, jórészt már létező múzeumok gyűjteményére ráépülő Quai Branly Múzeum kialakításával, melynek egyik nem titkolt célja az volt, hogy erősítse a nem európai származású franciák francia identitását azzal, hogy az ő hagyományait is legitimálja egy nagyszabású állami múzeum formájában.

Számos egyéb, nem feltétlenül ennyire látványos példát találhatunk arra, hogy a megváltozott tartalmú nemzeti identitások miként módosítják a főleg 19. századi eredetű kulturális intézményrendszert Európában vagy Észak-Amerikában. A demokratizálódás és társadalmi részvétel folyamatai természetesen nemcsak a nagyobb, központi intézményeket érintik, hanem gyakran szerepük átgondolására készítetik a regionális vagy helyi jelentőségűeket is.

Beszédes példa a Cataniai Egyetem Bölcsészettudományi Karának kortárs története, amelyet 1977-ben a nagy múltú és tekintélyes méretű volt bencés kolostorban helyeztek el. Mivel az épület évszázadokon át a hatalom és az elkülönülés szimbóluma volt a helyi, nem épp jómódú városrész lakói számára, a funkcióváltás ellenére ellenérzésük megmaradt az állami intézménnyel szemben is, egészen évtizedünkig, amikor a jelenlegi dékán – rendszeres nyílt napokkal és ünnepekkel – megnyitotta intézményét a városrész előtt. A kar így nemcsak részévé vált a városrésznek, de az ott elinduló kutatások révén annak kulturális identitását is alakítja. A kulturális örökség ugyanis valószínűleg főleg akkor válik a tudományos múlt- és társadalomértelmezések riválisává, ha a tudományos elit elzárkózik attól, hogy részese legyen az újfajta közösségi identitások megfogalmazásának.

A magyar nemzetépítés során – központi nemzeti hatalom híján – különösen fontos szerepet játszottak a kulturális intézmények. Gondoljunk csak a Nemzeti Múzeum létrejöttére, elhelyezésére és városkép-alakító szerepére! A múzeumok alapítása és jelene között eltelt hosszú időszakban ugyanakkor jelentős társadalmi változások mentek végbe hazánkban is, amelyekre valószínűleg a fentebb ismertetett pomiani modell kisebb módosításokkal alkalmazható.

Nem véletlen, hogy egy ideje Magyarországon is vita folyik – más kulturális intézményekhez hasonlóan – a múzeumok szerepéről, funkciójáról. Hogyan függ össze a múzeum kutató- és kiállítóhelyi szerepe? Kizárja vagy kiegészíti egymást e két terület a kulturális örökség paradigmájának fényében, amire való hivatkozással a központ fenntartói szerepétől való visszahúzódnását indokolja, illetve készíti elő? Az utóbbi évtized tömegkiállításai, a közösségi identitások felértékelődése és a szponzorálás privát formáinak megjelenése indokolhatják ezt a tendenciát, ám annak elsietett volta akár el is lehetetlenítheti a magában is kulturális örökséggé váló hazai múzeumi hagyományt és annak intézményrendszerét. A kutatóhelyként működő múzeum ugyanis jelentős tudást, valamint tárgyi, írásos stb. emlékkollekciót halmozott fel, amely a formálódó közösségi identitások számára elengedhetetlen referenciát jelent, amennyiben azt megismeri. A muzeológus személye pedig hitelesítő funkciót tölthet be ezen identitások elemeinek összeállításánál. A múzeum ugyanis változatlanul hiteles helyet jelent, amely, ha hajlandó a körülvevő földrajzi közege felé megnyílni, a helyi közösségépítés színhelyévé is válhat, sőt sok esetben már válik is.

A közösség mobilizálásával feltételezhetően az intézmény fenntartása is könnyeb-

ben megoldható, a növekvő bevételeknek köszönhetően. Nem véletlen, hogy számos nyugati egyetemen évek óta képeznek kulturálisörökség-menedzsereket, akik épp az eddig fel nem használt pénzügyi források felkutatására és bevonására hivatottak a kulturális intézmények esetében, az általánosan szűkülő állami források pótlására. A nyugati egyetemek mind elterjedtebb kettős – szakmai és menedzseriális – vezetési modellje mind több múzeumot is elér. Hazánkban még csak most indulnak az első ilyen jellegű képzések, így a magyar muzeológusok és múzeumi vezetők egyelőre képzett szakemberek hiányában kénytelenek a nyugatihoz hasonló kihívásokra megoldásokat találni.

Ebben a helyzetben véleményem szerint különösen hasznos lehet Jaime Lerner brazil építész példája, aki nemcsak építészként és várostervezőként, hanem polgármesterként és kormányzóként is alkalmazta, felhasználta és leírta a városi közösség városfejlesztő erejét.

A prezentista városrendezés

Lerner a városi akupunktúra elnevezést adta annak a városrendezési technikának, amely várostervezői elképzeléseibe, döntéseibe nemcsak lakossági fórumok keretében vonja be a helyieket, hanem egyrészt felhasználja a városban megfigyelt jólét- és jókedv-fokozó tevékenységeket, másrészt a javítandó városrészbe egy adott ponton oltja be a hatóanyagot, és a közösség bevonásával segíti elő annak elterjedését. A technika előnye a lakossági részvétel erősítése mellett olcsósága.

A korábban ismertetett determinista, hosszú távra tervező városrendezéssel szemben a jelenre és a közeljövőre helyezi a hangsúlyt, és sztochasztikus nyugalommal figyeli, hogy a városrész szövetébe való beavatkozás milyen sebességgel és eredményességgel terjed. Véleményem szerint a városi akupunktúra magától értetődő beavatkozási pontjai lehetnek a helyi kulturális intézmények és mindenekelőtt a múzeumok, amennyiben sikerül közvetlen környezetüket mozgósítva átadniuk évtizedeken át felhalmozott ismereteiket. Erre a kölcsönös tiszteletre, sőt szeretetre alapuló viszonyra használja Lerner a városi jószolgálat kifejezést.

A városi jószolgálat olyan szeretetgesztusokat jelent, melyek eredményeként a városlakók jobban érzik magukat a környezetükben, és ezáltal könnyebben azonosulnak közösségükkel. Lényegében olyan, mikroszintű városrendezésről beszélhetünk, amely az egyén vagy a kisközösség várospercepciójából indul ki, ami pedig nem más, mint a város érzékszervekkel befogadható valósága. Itt tehát nem a makettek és tervezőasztalok steril világáról van szó, hanem a város hangjairól, zenéjéről, szagáról, illatairól, mozgásáról, napi/heti/éves ritmusáról, amelyeken keresztül mi magunk is felidézünk egy települést, negyedet vagy várost saját életünkre vonatkozóan.

Fontos, hogy legyenek olyan kulturális kifejezési eszközök (dal, tánc, vers, szokás stb.), amelyek segítenek az adott településsel, közösséggel azonosulni. Brazil lévén kiemeli a riói szamba vagy a Buenos Aires-i tangó szerepét az adott városok esetében, mivel ezek segítik a személyes kötődést. Vajon hány magyar település, negyed vagy város rendelkezik dúdolható dallammal, közismert verssel, rendszeresen megtartott helyi jelentőségű szokással, ünnepséggel, helyi ételspecialitással? Tudjuk, hogy hazánk

az utóbbi években fesztiválországgá vált, de kérdés, hogy ezek az események a helyi kulturális intézmények kezdeményezésére és bizonyos szakmai kontrolljával jöttek-e létre, illetve hogy mennyiben szolgálták a közösségi összetartozás érzését, illetve mennyiben feleltek meg inkább a (kultur)turizmus igényeinek.

Lerner városrendezési elvei között szerepel, hogy ne legyenek üres terek a városban. Az üres terek ugyanis elidegenítőek, távol tartják az embereket. Ez a tétel valószínűleg az üres kiállítóterekre is vonatkozik. A városon belüli mozgás alapelve szerint az emberek embereket vonzanak, és szívesen látogatnak olyan kulturális intézményeket, amelyek hozzájárulnak közösségi identitásuk erősítéséhez.

Közösségi szolidaritás és kreatív szórakozás

A sokat szidott kortárs város Lerner szemében a társadalmi szolidaritás utolsó színtere, amely kiaknázható közösség-szervező tudással rendelkezik, és a városrendezésnek a közösségi kötődés erősítését kell szolgálnia. Ennek természetesen számtalan formája van. Idetartozik a gyalogos- és kerékpáros-közlekedés támogatása az általa „városi koleszterinnek” tartott gépkocsiforgalom helyett vagy a bárpult alapterületének növelése az asztalok rovására. A brazil városokra jellemző sarki étkezők ismeretében nem véletlen, ha Lerner egyenes arányú összefüggést állít fel a bárpult nagysága és a közösségi szolidaritás mértéke között.

A városi akupunktúra sikerességének mérésére hasonlóan meglepő egyéb mutatószámokat is javasol, amelyek nem bürokratikus, nehezen kiszámítható, kvantitatív mérőszámok. Ezek véleménye szerint a munkásközépszerűség termékei, amely alkalmatlan a szolidaritás fokának megbecslésére. A munkásközépszerűséggel szemben bevezeti a kreatív szórakozás fogalmát, amely olyan egyszerű, mikroszintű mutatókat használ, mint hogy hány embert sikerült mozgósítani egy közösségi ünnepségre vagy egy új kiállítás megnyitójára.

Ezek az események ugyanis a lakosság önbecslését, valamint a közösség tagjai iránti tiszteletet erősíthetik, ami a közösségi összetartozás legfontosabb mozgatórugója. A múzeum pedig természetes jelleggel válhat a közösségi önbecslés és pozitív önazonosság helyszínévé. Minden közösség igényli az emlékhelyeket, amelyek kialakításában a múzeum és a muzeológusok kulcsszerepet játszhatnak.

Összegzés

Korábban említettem, hogy különböző bölcsész- és társadalomtudományokban, sőt a városrendezésben is bekövetkező léptékváltás, illetve fordulat, valamint az ezzel párhuzamosan intézményesülő kulturálisörökség-fogalom összefüggései külön kutatásokat igényelnek. Az ugyanakkor szimptomatikusnak tekinthető, hogy mely tudományágak kénytelenek legkorábban beengedni a kulturális örökség fogalmát saját tudományos kánonukba, illetve mely tudományok képviselői a legaktívabbak a kulturális örökség kodifikálásánál, valamint az új szabályozásból adódó lehetőségek kiaknázásánál.

A szellemi kulturális örökség jelenleg zajló nemzeti és nemzetközi meghatározása értelemszerűen leginkább a néprajzosokat érinti, az ilyen jellegű értékek védelme és a korábban említett új szempontok mentén való bemutatása, mozgósítása pedig az egész muzeológustársadalomra hat. Úgy tűnik, hogy a kulturális örökség imperativusa elsőként ezeknek a tudományágaknak a képviselőit kényszeríti diszciplínáik alapjainak átgondolására. Tőlük függ, hogy ebből a kényszerhelyzetből olyan előnyt kovácsolnak-e, amely példát mutat majd a többi tudományág gyakorlóinak számára.

JEGYZETEK

1. Elhangzott: Múzeumi anyag és tudás hozzáféréseinek kérdései. Néprajzos muzeológusok éves konferenciája, Kalocsa, 2009. október 5–7.

IRODALOM

DRAFT ELEMENTS

2008 DRAFT elements of a Future International Standard-Setting Instrument on the Conservation of Historic Urban Landscape by Ron van Oers, UNESCO World Heritage Centre.

DE CERTEAU, MICHEL

1990 L'Invention du quotidien, 1. Arts de faire et 2. Habiter, cuisiner, éd. établie et présentée par Luce Giard. Paris: Gallimard.

HARTOG, FRANÇOIS

2006 A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat. Budapest: L'Harmattan.

LERNER, JAIME

2007 Acupuncture urbaine. Paris: L'Harmattan.

POMIAN, KZYSZTOF

2004 Nemzet és örökség. In A kulturális örökség. Erdősi Péter – Sonkoly Gábor, szerk. 85–95. Budapest: L'Harmattan.

VIENNA MEMORANDUM

2005 Vienna Memorandum on „World Heritage and Contemporary Architecture Managing the Historic Urban Landscape”. Vienna: UNESCO World Heritage Center.

WORLD HERITAGE

2005 World Heritage and Contemporary Architecture. Managing the Historic Urban Landscape. Conference Report. Vienna: City of Vienna.

GÁBOR SONKOLY

Challenges in handling cultural heritage

The formation of the concept of cultural heritage marks a very important epochal change in the history of mentality. This concept begins to build up its institutional infrastructure in the 1970s and then in the 1980s, it has been replacing such well-established concepts from the 19th century like that of culture. The establishment of cultural heritage is the result of very complex processes. This paper wish to delineate here only a few of them. Since the concept can be traced back to the 1970s it is worth to depict this period's philosophy of science and to match the changes inside it to the interpretations concerning the period's world view. It was just the time when in the social and cultural sciences the linguistic, narrative or cultural turn had taken place.

